

DAAROM ZIJN
BOEREN
BOOS

De werkelijkheid achter de verhalen

DICK VEERMAN
ELSKE GRAVESTIJN [red.]

2025 Prometheus Amsterdam

De uitgever heeft getracht alle rechthebbenden te achterhalen. Aan hen die desondanks menen aanspraak te kunnen maken op enig recht, wordt verzocht contact op te nemen met Uitgeverij Prometheus, Postbus 1662, 1000 BR Amsterdam.

Alle rechten voorbehouden. Tekst- en datamining van (delen van) deze uitgave is uitdrukkelijk niet toegestaan.

© 2025 Dick Veerman, Elske Gravesteijn (red.) en de auteurs

Omslagontwerp Jan van Zomeren

Zetwerk ZetSpiegel, Best

www.uitgeverijprometheus.nl

ISBN 978 90 446 5757 9

Inhoud

Inleiding	7
1 De protesten en de motieven <i>Dick Veerman en Elske Gravesteijn</i>	11
2 Landbouw en natuur <i>Franciska de Vries</i>	23
3 Realiteitszin – van dingen die kwamen, gaan en nieuwe die komen <i>Joris Relaes en Yves Segers</i>	47
4 Naar nieuwe collectiviteit <i>André Hoogendijk</i>	69
5 Ecologische politiek en politieke ecologie <i>Wouter van der Weijden, Peter van Bodegom, Eric Hees en Frits van der Schans</i>	91
6 Vervreemdend beleid <i>Dick Veerman</i>	157
7 De stikstofkwestie <i>Han Lindeboom</i>	183
8 Het voedselsysteem – 1850 tot heden <i>Krijn Poppe</i>	209
9 Voedselsystemen in verandering <i>Tessa Avermaete, Melanie Murk en Fleur Marchand</i>	267
10 Uit de duivelse crisis? <i>Krijn Poppe, Dick Veerman en Wouter van der Weijden</i>	295
Slot	328
Woord van dank	332
Afkortingen	333
Auteurs	335
Tegenlezers	336

Inleiding

Dick Veerman en Elske Gravesteijn

Waarom waren in 2024 opeens zo veel boeren in verschillende Europese landen boos, terwijl ze hoge prijzen voor hun producten kregen? Tussen november 2023 en februari 2024 vonden in Duitsland en Frankrijk meer dan 1500 grote en kleinere protesten plaats. Vlaamse boeren deden mee. De Nederlandse bleven dit keer stil; zij waren massaal de straat op geweest in 2019 en 2022.

Voedsel is nog steeds duur, maar de boeren zijn nog altijd niet tevreden.

Er bestaan veel naïeve opvattingen over hoe boeren zouden moeten werken. Dit boek analyseert de landbouw in relatie tot natuur en markt. Het probeert te laten zien hoe het voedselsysteem, samen met het milieu- en natuurbeleid van de overheid, de boer in een houdgreep houdt en welk effect dat heeft op het gemoed van boeren. Want als we dat niet goed snappen, kunnen we de problemen in het voedselsysteem niet benoemen, laat staan oplossen.

Dit boek is bedoeld voor iedereen die wil begrijpen hoe boeren functioneren binnen het voedselsysteem en hoe dit complexe systeem werkelijk in elkaar zit.

Het is geschreven door Vlaamse en Nederlandse experts. We brachten hen bijeen omdat Vlaanderen en Nederland erg op elkaar lijken: dichtbevolkt, een sterk exportgerichte landbouw en vergelijkbare milieu- en natuuruitdagingen. De lezer zal af en toe een meer Vlaamse of Nederlandse tongval achter de tekst horen. Dat vonden we charmant en hebben we alleen vernedervlaamst waar onze twee talen net te veel verschillen.

Wij openen met hoofdstuk 1. Het geeft een overzicht van de Europese protesten, de verschillende motieven daarachter en de reden waarom boeren meestal te laat zijn met hun protesten. Jonge boeren lijken hierop een uitzondering te vormen.

In hoofdstuk 2 beschrijft bodemecoloog Franciska de Vries de geschiedenis van de landbouw als een fenomeen binnen de natuur. Ze laat zien hoe landbouw de natuur ingrijpend beïnvloedt, maar ook dat de natuur zelf dynamisch is en voortdurend verandert.

Hoofdstukken 3 en 4 bieden een verfrissende Vlaamse en een uitdagende Nederlandse kijk op de uitdagingen waar de landbouw voor staat. Het vanuit Vlaams perspectief geschreven derde hoofdstuk is van de hand van landbouwkundig ingenieur Joris Relaes en landbouwhistoricus Yves Segers. Landbouwkundige en historicus André Hoogendijk biedt een Nederlands perspectief in het vierde hoofdstuk.

Hoofdstuk 5 bevat een uitgebreide analyse van het natuur- en milieubeleid in Nederland, evenals de fouten die beleidsmakers hebben gemaakt, waardoor boeren terecht boos zijn. Het hoofdstuk doet bovendien suggesties voor een betere uitvoering van het beleid. Het is geschreven door bioloog Wouter van der Weijden, milieubioloog Peter van Bodegom, socioloog Eric Hees en onderzoeker en melkveehouderijkenner Frits van der Schans.

In hoofdstuk 6 analyseert Dick het onvermogen van de politiek en overheid om effectief om te gaan met grote vraagstukken zoals natuur en stikstof. Hiervoor sprak hij met voormalige Nederlandse topambtenaren, die onverbloemd hun oordeel geven. Dat blijkt verrassend goed aan te sluiten op het concept van de ‘ijzeren kooi’ van de Duitse socioloog Max Weber.

Hoofdstuk 7, geschreven door microbioloog en emeritus hoogleraar mariene ecologie Han Lindeboom, gaat over zijn bedenkingen bij de modellen waarmee de stikstofdepositie doorgaans wordt berekend, in plaats van feitelijk gemeten. Hij is een van de weinige onderzoekers die de depositie van stikstof onder natuurlijke omstandigheden heeft vastgesteld.

Landbouweconoom Krijn Poppe schrijft in hoofdstuk 8 over voedselgeschiedenis als een verhalenverteller. Hij neemt boer en burger mee

langs alle facetten van het voedselsysteem in de Lage Landen sinds 1850. Zelfs wie al bekend is met de verwevenheid van het systeem, zal verrast worden door de vele feiten en anekdotes.

Agrarisch econoom en landbouwkundig onderzoeker Tessa Avermaete, marktanalist en opleider Melanie Murk en landbouwkundig ingenieur, ecooloog en managementdeskundige Fleur Marchand schetsen in hoofdstuk 9 de trends in voedselketens en het belang van commercieel ondernemerschap in de landbouw. Ze weerleggen het stereotype van de 'zielige boer'. Die heeft volop kansen, mits hij of zij weet te ondernemen.

In hoofdstuk 10 beschrijft Dick met Krijn Poppe en Wouter van der Weijden het duivelse dilemma dat door het hele boek heen duidelijk wordt. Ze formuleren een oplossing voor het gebrek aan richting dat boeren boos maakt en burgers verdeelt in hun visie op het voedselsysteem.

Samen laten we zien dat de landbouw onderdeel is van een veel groter natuurlijk, sociaal, infrastructureel en economisch systeem, dat historisch is gevormd en daarom niet zomaar kan worden aangepast aan een nieuw ideaal. Niet alles kan, en zeker niet tegelijkertijd. Maar goed geïnformeerd, met ondernemerschap en de wil om samen te werken, is er veel meer mogelijk dan nu, concludeert Tessa Avermaete in haar Slot.

Alle hoofdstukken zijn afzonderlijk leesbaar. Daarom hebben we enkele lichte dubblures met betrekking tot historische gebeurtenissen en beleidsfeiten gehandhaafd. Waar de lezer in een ander hoofdstuk meer kan vinden, verwijzen de auteurs naar elkaar.

De hoofdstukken zijn mede door discussies tussen de auteurs tot stand gekomen. Dit betekent echter niet dat iedereen voor alles verantwoordelijk is. Opinies zijn de verantwoordelijkheid van de auteurs van de afzonderlijke hoofdstukken.

Als je deze code scant kun je op Foodlog met de auteurs over het boek doorpraten.

1 De protesten en de motieven

Dick Veerman en Elske Gravesteijn

In 2019 en 2022 werd Nederland opgeschrikt door massale boerenprotesten. Het eerste was op 1 oktober 2019 op het Malieveld in Den Haag. Deze bijeenkomst veroorzaakte een ochtendspits met een record van meer dan 1100 kilometer file. In Stroe op de Veluwe, het grootste natuurgebied van Nederland, vond het tweede massaprotest plaats. Dit protest bracht tussen de 40.000 en 50.000 mensen op de been.

Bijna anderhalf jaar later, in november 2023, begon het te rommelen in Frankrijk. In het zuidelijke departement Tarn hingen de eerste boeren plaatsnaamborden ondersteboven. Dit symboliseerde de gek geworden overheid die 'de boel op z'n kop zette'; eind 2024 kleurden de borden helemaal zwart met de tekst *WIJ ZIJN DE WEG KWIJT, U OOK?*.

Vlaamse boeren trokken op 3 maart 2024 naar Brussel. Ze verzamelden zich met tractoren in de straten van de hoofdstad. In Duitsland waren eind 2023 al massale boerenprotesten gaande. Van begin 2024 tot de Europese verkiezingen in juni gingen boeren in de overgrote meerderheid van de EU-lidstaten de straat op. De protesten vonden door vrijwel de gehele Europese Unie (EU) plaats en resulteerden in de afzwakking van het duurzaamheidsbeleid van de Europese Commissie (EC).

Eerdere massale boerenprotesten hadden vaak een duidelijke aanleiding: te lage prijzen. Dit keer was er echter geen sprake van lage voedselprijzen. Door de oorlog in Oekraïne waren de prijzen juist extreem hoog en profiteerde de boer. Wat was dan wel de aanleiding?

In Nederland maakten de boeren zich druk over de krimp van de veehouderij als gevolg van stikstofeisen. Ook in België draaide het om

het stikstofbeleid van de Vlaamse regering, dat volgens boeren hun bedrijfsvoering ernstig zou beperken en tot vele bedrijfsbeëindigingen zou kunnen leiden. In Spanje ging het onder meer over oneerlijke concurrentie door lagere eisen aan importfruit vanuit Noord-Afrika. Tevens ging het over het recht op watergebruik in het uitdrogende land.

Franse boeren – waaronder nog vele kleine – protesteerden tegen ingewikkeld en tijdrovend papierwerk en wilden minder controles. Ze vonden vooral dat de Franse overheid wanbeleid voerde door onbegrip voor hoe boeren werken. Tevens waren ze tegen de in Brussel afgesproken halvering van het pesticidegebruik in 2030 op grond van de Sustainable Use of Pesticides Directive (SUD), de ook onder Nederlandse boeren gevreesde Europese ‘Richtlijn inzake duurzaam gebruik van pesticiden’, die onderdeel is van de Green Deal. In Duitsland waren boeren woest over de afschaffing van de rode diesel; tot dan toe konden ze tractoren onbelast voltanken. Poolse boeren protesteerden tegen de import van goedkoop graan uit Oekraïne, dat de prijsvorming op hun markt verziekte.

Deze opsomming is slechts een kleine greep uit de verschillende motieven die boeren aanvoerden om te protesteren. Nieuw was de diversiteit aan redenen voor de boosheid in 2023 en 2024.

Vervuilers, gifspuiters en dierenbeulen

In Frankrijk en Duitsland organiseerden vooral de grote boerenkoepelorganisaties de protesten. Andere protesten waren wat meer anarchistisch, zoals die in Italië. Dat was ook het geval in Nederland, waar de alternatieve boerenactiegroepen Agractie, Farmers Defence Force (FDF) en lokale trekkeragroepen ontstonden.

Agractie ontstond door een appje van Bart Kemp,¹ de schapenboer uit Ede die uit het niets boerenleider werd omdat hij zich ergerde aan het beeld van boeren dat in de media is ontstaan door hun verzet tegen verduurzamend beleid: vervuilers, gifspuiters en dierenbeulen. Kemp stuurde een berichtje de boerenwereld in met het idee om naar Den Haag te rijden om te laten horen wat die beelden met boeren doen. Het mondde uit in het roemruchte Malieveldprotest van 1 ok-

tober 2019 dat een plek heeft gekregen in het collectieve geheugen van Nederland.

FDF heeft net zo'n spontane oorsprong. De bezetting van een varkensstal in het Noord-Brabantse Boxtel in mei 2023 door de internationale actiegroep Meat the Victims maakte ook een actievoerder van perenteler, kerstbomenhandelaar en varkensboer Mark van den Oever. Hij mobiliseerde een groep mensen die de boer kwamen beschermen. Later zou hij bekend worden als de rauwe voorman van de FDF. Ook in Vlaanderen ontstond later een FDF.

Prijzen

Soms eisten boeren meer geld, maar meestal was dat niet het geval. In 2022 waren energie en kunstmest extreem duur geworden, vooral als gevolg van de Russische invasie in Oekraïne. In dat jaar klaagden de boeren wel, maar afgezien van het massale protest in het Nederlandse Stroe waren er elders in de EU nog geen protesten van betekenis. Dit kwam vermoedelijk doordat de opbrengstprijzen voor agrarische producten hoog waren.

In de winter van 2023/2024 waren de kosten voor energie en kunstmest alweer flink gedaald. De opbrengstprijzen voor boeren waren nog altijd gunstig. Hoewel de melkprijs in 2022 extreem hoog was, bleef die ook tijdens de protesten ver boven het langjarige gemiddelde liggen. De prijs van suiker was tijdens de protesten zelfs nog extreem hoog. Ook varkensvlees deed het prima. De prijzen daarvan waren zelfs zo goed dat Nederlandse varkenshouders weer overwogen te investeren in nieuwe stallen. Dit kwam doordat in de buurlanden Duitsland en België de productie van varkensvlees was gekrompen als gevolg van de Afrikaanse varkenspest. Tegenstanders van de veehouderij spraken er schande van. Dat was een extra aanleiding voor woede. Nederlandse veehouders vinden immers dat ze hun dieren op een betere manier houden en laten slachten dan in andere landen.

Eerdere grote protesten

In de vorige eeuw waren er massale Europese boerenprotesten met een eenduidige aanleiding. Met name de plannen van de Nederlandse

socialist en landbouwcommissaris Sicco Mansholt voor schaalvergroting in de landbouw en minder boeren (1971) en de invoering van het melkquotum (1984) hadden duidelijke aanleidingen. De kleine boeren die Mansholt, met een goed sociaal plan, wilde laten uitstromen, accepteerden niet dat hij hun boerenidentiteit afnam. De melkveehouders voorzagen groei van de zuivelconsumptie en wilden de Europese subsidies gebruiken om meer te melken.

In 2009 protesteerden melkveehouders uit de grote Europese zuivellanden tegen te lage melkprijzen. In 2015 protesteerden onder meer fruittellers tegen de gevolgen van de onverwachte Russische boycot van voedsel uit de EU in de nasleep van het conflict tussen de EU en Rusland over het neerhalen van vlucht MH17 boven de regio Donetsk in Oekraïne. Bij te lage prijzen vragen boeren steun aan de overheid om hun bedrijven, die op dunne marges draaien, niet om te laten vallen. De overheid is altijd genegen te luisteren, omdat het niet bieden van steun een bedreiging is voor de voedselvoorziening en consumenten kan opzadelen met veel duurdere boodschappen. Het bewaren van rust is een belangrijk motief in de relatie tussen overheid en boer als het op marktprijzen aankomt.

Box 1.1 Kleine boeren

In 1971 gingen de protesten over het sluiten van te kleine boerenbedrijven. Anno 2025 is er vanuit de progressieve politiek een duidelijke voorkeur voor kleine boeren omdat ze worden gezien als milieu- en natuurvriendelijk. Mansholt dacht daar totaal anders over.

In de toenmalige Europese Economische Gemeenschap (EEG), met nog maar zes lidstaten, vonden grote boerenprotesten plaats in Nederland, België, Frankrijk en Duitsland. De hoog opgelopen gevoelens culmineerden in een massaal protest in Brussel op 23 maart 1971, waar maar liefst 100.000 boeren bijeenkwamen. De demonstratie was gewelddadig en richtte zich tegen de plannen van Mansholt. Hij stelde voor om het aantal boeren in Europa drastisch te verminderen door het boerenbedrijf te intensiveren. De overblijvende boeren zouden daardoor een beter inkomen krijgen. Met behulp van technologie moest de landbouw een hogere oogst van een hectare halen, waar-

door de kostprijs zou dalen en arbeid vrijkwam voor andere sectoren in de groeiende naoorlogse economie. Mansholt vond dat landbouwgrond uit productie moest worden genomen om overproductie te voorkomen. Dat land zou weer natuur kunnen worden.

Hoewel hij zelf boer was, rekende Mansholt buiten de aard van de boer, die niet van zijn land wilde worden gestuurd, omdat hij zijn identiteit ontleent aan zijn landeigenaarschap en zijn way of life. De plannen van Mansholt waren te revolutionair; de uitvoering werd gematigd. Daarom bleven er meer kleine boeren over dan Mansholt verstandig vond. Omdat het Europese landbouwbeleid geleidelijk aan meer marktgericht werd, verdween niettemin grofweg iedere tien jaar de helft van het aantal boeren in de EU. De markt voltrekt als het ware de Mansholt-krimp in slow motion. Mansholt had de emotionele pijn snel weg willen nemen. Hij wilde boeren via een keurig afscheid van niet-levensvatbare bedrijven de burgerwereld in helpen. De markt doet het koud, met commercieel hangen en wurgen, totdat de boer die onvoldoende met de voortdurend veranderende en opschalende markt kan meekomen het opgeeft. Met name Frankrijk telt nog een hoog percentage kleine boeren in afgelegen landelijk gebied. Vermoedelijk heeft het land om die reden het vaak geciteerde hoge zelfmoordgehalte onder boeren.²

Verduurzamingsbeleid EU en vrije economie sporen niet

In 2024 hadden de media moeite om een vinger achter de aard van de protesten te krijgen. Verschillende commentatoren gaven heel verschillende verklaringen. De een had het toch over te lage prijzen. De ander dacht dat de boeren boos waren omdat ze als vervuiler, gifspuiter en dierenbeul werden weggezet. Weer een ander zag in hun protest de hand van het agro-industrieel complex, de grote toeleveranciers en verwerkers van boerengrondstoffen, dat boeren de straat op joeg om te protesteren tegen kostenverhogende milieu-, natuur- en klimaatplannen van de overheid en dreigende krimp.

Onder de Europese Commissie van Von der Leyen I besloot de EU zich fundamenteel te herinrichten, met als doel de overgang naar een duurzamere samenleving. Dit vereist grote investeringen in klimaat-,

milieu- en natuurmaatregelen, en dierenwelzijn. Ook vraagt het om samenwerking en vertrouwen om de bestaande wereld passend en zonder al te veel kleerscheuren te laten overgaan in de nieuwe. Dat proces noemen we ‘transitie’. In de EU kreeg de transitie de naam Green Deal, met voor het voedselsysteem een Farm-to-Fork-plan.

Deze aanpak schoot boeren in het verkeerde keelgat. De Ierse landbouweconoom Alan Matthews verklaart de protesten vanuit onvoldragen groen beleid van de EU.³ De verduurzamingsmaatregelen op het gebied van klimaat, milieu en natuur schuren met de vrijhandel die de EU met de rest van de wereld wil bedrijven.

Boeren in de EU worden geconfronteerd met de toenemende lasten van verduurzaming. Tegelijk moeten ze kunnen concurreren met goedkopere importproducten, zoals kip en graan uit Oekraïne, fruit en groenten uit Noord-Afrika (een probleem in vooral Zuid-Europa), en rundvlees uit Zuid-Amerika. Dat kunnen ze niet en daarom verzetten ze zich. Boeren voelen zich daarin onbegrepen door het progressieve publiek dat geen weet heeft van de werking van geglobaliseerde markten. Ze voelen zich weggezet als milieu- en klimaatzondaars en dierenbeulen terwijl ze aandacht vragen voor economische randvoorwaarden. Als de EU duurzaam beleid maakt alsof ons continent een geïsoleerd eiland is, dan mislukt het. Dat komt doordat onze economie, ook die van voeding, onderdeel is van de wereldeconomie.

Volgens Matthews treuren boeren tegen die achtergrond over het verlies van hun traditionele rol als gewaardeerde, heroïsche hoeders van een eerste levensbehoefte. De publieke opinie heeft hun hun eer ontnomen.

Klein maar grote impact

Boeren beïnvloeden het overgrote deel van het landschap en daarmee de omliggende natuur. Ze hebben een bepalende impact op de water- en bodemkwaliteit en de emissie van ongewenste stoffen naar de lucht. Bovendien bepalen ze de manier van leven van de miljarden dieren die ze houden omdat wij die eten.

Niettemin is een boer een kleine ondernemer. In verhouding tot de omvang van de levensmiddelenketen die zijn producten inkoop, is hij

als het ware een kleine ouderwetse dorpsbakker met modern materieel die het nog altijd volhoudt. Omdat boeren echter als grote groep bedrijven het aanzien en gebruik van het land bepalen, zet de samenleving druk op hen als collectief. In Nederland gebruiken boeren 54 procent van het land. In Vlaanderen gaat het om 52 procent, in Denemarken 61 procent, in Frankrijk 57 procent en in Duitsland 52 procent. In Italië en Oostenrijk bewerken boeren respectievelijk 37 en 38 procent van het land. In het uitgestrekte Roemenië en Polen is respectievelijk 50 en 57 procent van het land in gebruik door boeren. Dit legt een grote verantwoordelijkheid op boeren als collectief.

De overheid stelt eisen op het gebied van milieu en natuur waar boeren als groep aan moeten voldoen, terwijl ze zich identificeren als individuele ondernemers. Ngo's vragen om nog strengere eisen die supermarkten en voedselverwerkers – van een groentesnijder en bakker tot de soepfabriek van Unilever en de slagerij van Vion – aan boeren moeten stellen.

In de EU zijn de meeste boeren kleine gezinsbedrijven, slechts een handvol behoort tot de middelgrote bedrijven. Maar ze leveren vrijwel allemaal aan de grote levensmiddelenindustrie en handel, en via hen aan supermarkten. Ze produceren grondstoffen voor de industrie, die daar producten van maakt zoals brood, kaas, aardappelen in een zak en kant-en-klare soep. De overheid, de verwerkende industrie en de winkels zijn veel grotere organisaties. Boeren leveren volgens de standaarden die hun klanten stellen. De overheid oefent druk uit via wetgeving, zoals de nieuwe Corporate Sustainability Reporting Directive (CSRD), die grote bedrijven straks verplicht om transparante informatie te geven over hun impact op klimaat, milieu, biodiversiteit, dierenwelzijn en de samenleving. Dit heeft ook gevolgen voor al die kleine boeren, omdat hun producten de basis zijn voor de levensmiddelen die deze bedrijven verkopen.

Het is geen wonder dat boeren, als ouderwetse kleine bakkers, wel erg veel druk van de overheid en hun afnemers ervaren. Deze eisen kunnen ze alleen samen aanpakken door zich te verenigen. Door te overleggen met de overheid en hun klanten kunnen ze plannen maken waar ze zelf deel van uitmaken. Dit gebeurt echter nauwelijks, omdat

het niet past bij de manier waarop ze hun bedrijf runnen. In Box 1.2 leggen we uit waarom traditionele boerenorganisaties meer praten over wat niet kan dan over wat wel mogelijk is met hun overlegpartners, zoals de overheid en het grote bedrijfsleven.

Box 1.2 Boeren verenigen zich lastig

Boeren zijn de baas op hun eigen grond, die hun hun identiteit geeft. In moderne taal noemen we hen zelfstandige ondernemers. Ze bepalen zelf hun koers.

Boeren verenigen hun collectieve belang alleen krachtig in periodes van crisis. Daarom zijn ze altijd te laat om problemen te voorkomen. In situaties van rust vertellen boerenorganisaties vooral wat ze niet willen als de overheid of hun coöperatie met beleid komt. Om doortastender te kunnen zijn, verplichtte Mansholt in Nederland boeren zich te verenigen, zoals André Hoogendijk uiteenzet in hoofdstuk 4. Dat gaf hun, met onderzoek en onderwijs om hen heen, internationaal een krachtige proactieve in plaats van reactieve positie. Inmiddels zijn die structuren gebarsten en deels bewust opgedoekt. Latere beleidsmakers zagen de waarde van een sterk collectief niet, betoogt Hoogendijk.

Land- en Tuinbouworganisatie Nederland (LTO), traditioneel de gesprekspartner van de overheid, wist het gat dat is ontstaan niet te vullen. Toen het collectieve belang massaal werd bedreigd, ontstonden vermoedelijk daarom in 2019 de actiegroepen Agractie en FDF uit louter ongenoegen over het beeld dat burgers van boeren hebben gekregen in de media. Ze zijn het typische voorbeeld van een reactieve vorm van boeren die zich verenigen. Het geheel van boerengroepen in Nederland probeerde na 1 oktober 2019 een nieuw Landbouwcollectief te vormen. Het initiatief mislukte door onderling wantrouwen en voortdurende animositeit tussen krachtige, ondernemende ego's.

Boeren bleken al direct weer te falen als collectieve groep die samen proactief beleid maakt en zich weet op te stellen als partij van gelijk formaat jegens de overheid, handel, levensmiddelenindustrie en winkelorganisaties zoals supermarkten.

‘De transitie’: welke?

Gedachten over de te bereiken stip op de horizon van wat ‘de transitie’ heet, zijn een maatschappelijk slagveld. Ecomodernisten en andere voorstanders van hightech land- en tuinbouw hebben andere ideeën over de doelen waar die transitie heen moet dan voorstanders van extensieve landbouw. Voorstanders van dieren in de voedselketen, omdat het dier een goede circulaire restverwerker is die zowel voedsel als mest oplevert, hebben andere gedachten dan voorstanders van een landbouw zonder dieren binnen een veganistisch voedselsysteem. Tegenstanders van kunstmest zullen moeilijk zonder dieren kunnen in hun landbouwsysteem, maar lijken zich daar vaker niet dan wel van bewust. Voorstanders van biologische landbouw en wilde natuur lijken zich niet te realiseren dat biologisch een meer gemanicuurde cultuur-natuur oplevert en minder ruimte laat voor wilde natuur. Voorstanders van een op gebalanceerde voeding gebaseerd veganistisch voedselsysteem realiseren zich zelden dat ze veel macht geven aan grote multinationale ondernemingen die inhoudelijk en financieel alle macht krijgen over wat we eten.

Het gesprek over de doelen van de transitie en de vraag of die divers mogen zijn, is nog lang niet uitgekristalliseerd. De samenleving als geheel heeft geen stip aan de horizon. Wel denken velen dat hun stip de ware is en dat ze niet hoeven te luisteren naar de idealen van anderen of de inconsistenties in hun eigen verhaal.

Kanarie in de kolenmijn

In zo’n rommelige en onzekere wereld staan boeren niet te trappelen om vol vertrouwen flink aan te pakken om ‘de transitie’ in gang te zetten. Er is te veel onzekerheid en twijfel aan de kundigheid en kennis van de overheid, die maatregelen kiest en oplegt. Burgers hebben diezelfde twijfels en laten ze horen. De boosheid van Duitse burgers over de dwangmatige invoering van de warmtepomp in hun land is een voorbeeld van een breed publiek dat wijzer is dan zijn regering. Terwijl de gasaanvoer uit Rusland stopte als gevolg van de oorlog in Oekraïne, ging de groen-rood-liberale regering van premier Scholz ijzerenheinig door met het sluiten van kerncentrales en het in hoog tempo verplicht-

ten van elektrische warmtepompen. Schone energie werd vervangen door elektra uit kolengestookte vervuilende oude energiecentrales, die meer stroom moesten leveren dan tevoren. Tevens bleek dat er onvoldoende productiecapaciteit en installateurs waren om het beleid te realiseren. In 2023 ontplofte de Duitse pers dan ook over het klunzige management van de energietransitie, het bredere thema achter de ruzie tussen burger en overheid over de warmtepomp.

Een ander voorbeeld van dezelfde onhandigheid is het besluit van automaker Volvo dat in september 2024 naar buiten kwam. Het bedrijf schroefde zijn elektrische ambities terug omdat overheden in de EU niet koersvast blijken. Regeringen draaien fiscale stimulansen om het publiek tot elektrisch rijden te bewegen te snel terug en ontwikkelen het oplaadnet niet snel genoeg. Daardoor realiseren overheden hun uitgesproken ambities niet, terwijl automakers daar wel hun ontwikkeling en productie op afstemmen. De facto zegt de industrie dat de overheid contractbreuk pleegt, maar toch niet aansprakelijk te stellen valt.

Politiek en overheden blijken wispelturig en ongevoelig voor de consequenties van hun gedrag. Daarom verliezen bedrijven het vertrouwen in samenwerking. Volvo voert onderwijl de productie van hybride auto's weer op, een concept dat het bedrijf wel zelfstandig kan organiseren. Boeren kunnen dat als groep niet. Net als de Duitse burgers met hun warmtepompwoede kunnen boeren niet ontsnappen aan de greep van een per definitie haperende transitie die van fouten moet leren. Maar anders dan burgers hebben boeren met alle milieu-, natuur-, water-, bodem- en klimaatmaatregelen tegelijk te maken. Niet als consument maar als producent voor het hele voedselsysteem. In die zin zijn ze misschien wel de kanarie in de kolenmijn van 'de transitie' die door regeringen beter gemanaged zou mogen worden.

Ontboeren?

Tot slot een opmerking over jonge boeren. Ze zien de druk waaronder hun ouders staan. De gemotiveerden onder hen willen het bedrijf van hun ouders overnemen. Toch is het logisch om te veronderstellen dat juist de meest gemotiveerden als eerste zullen uitkijken naar andere

gebieden dan de Lage Landen, waar landbouwgrond extra duur is (zie Box 10.3) en het beleid, vooral in Nederland, instabiel is. Dat zullen ze overwegen omdat het erg risicovol is om een boerenbedrijf over te nemen waarop alle klunzigheid van de transitie kan worden afgewenteld.

In jonge boeren zit zowel de hoop als het risico. Het Nederlands Agrarisch Jongeren Kontakt (NAJK) heeft zich de afgelopen jaren ontwikkeld tot een sterke, zelfstandige collectiviteit met een gecoördineerde ambitie: bedrijfsleven en overheid laten zien dat ze samen de transitie willen coördineren. Dat is een nieuw fenomeen dat het beeld van de gemankeerde boerencollectiviteit logenstraft (zie Box 1.2). Het laat zich vermoedelijk verklaren door de existentiële keuze waar deze generatie jonge mensen voor staat. Nemen ze de risico's waar een wis-pelturige en een bestuurlijk niet sterke overheid hen voor stelt? Of kunnen ze beter samen met hun ouders cashen en de samenleving zelf haar milieuproblemen en landschapsvraagstukken laten oplossen? Als hun afnemers en de overheid niet tot een betere coördinatie van de transitie komen, lopen Vlaanderen en Nederland het niet denkbeeldige risico te ontboeren. Is dat erg? Het betekent in ieder geval dat mogelijk grote delen van het landschap niet meer onderhouden worden door mensen die geworteld zijn in hun omgeving.

Referenties

- 1 'De Boerenprotesten – 5 jaar later: één appje ontstak de vlam,' Wissink, J., *Nieuwe Oogst*, 17 september 2024. <https://www.nieuweoogst.nl/nieuws/2024/09/17/de-boerenprotesten--5-jaar-later-een-appje-ontstak-de-vlam>.
- 2 'Zeshonderd Franse boeren kiezen jaarlijks uitweg via zelfmoord,' *Foodlog*, 12 oktober 2015. <https://foodlog.nl/artikel/zelfmoord-voor-600-franse-boeren-jaarlijks/>.
- 3 Matthews, A., 'Farmer protests and the 2024 European Parliament elections,' *Intereconomics. Review of European Economic Policy*, 59(2), 2024, 83-87.